

Department of Public Enterprises

सार्वजनिक उपक्रम विभाग

अलीकडेच सरकारने सार्वजनिक उद्योग विभागाला (डीपीई) अवजड उद्योग मंत्रालयाकडून अर्थ मंत्रालयाकडे पुन्हा वाटप केले.

- अर्थ मंत्रालयाकडे आता सहा विभाग असतील तर डीपीईचे पालक मंत्रालय, अवजड उद्योग आणि सार्वजनिक उद्योग मंत्रालय यांना आता अवजड उद्योग मंत्रालय म्हटले जाईल.

मुख्य मुद्दे

- हा सर्व केंद्रीय सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांसाठी (सीपीएसई) नोडल विभाग आहे आणि सीपीएसई शी संबंधित धोरण तयार करतो.
    - सीपीएसई या अशा कंपन्या आहेत ज्यात केंद्र सरकार किंवा इतर सीपीएसईची थेट धारण 51% किंवा त्यापेक्षा जास्त आहे.
  - विशेषतः कामगिरी सुधारणा आणि मूल्यमापन, स्वायत्तता आणि वित्तीय शिष्टमंडळ आणि सीपीएसईमधील कर्मचारी व्यवस्थापन याविषयक धोरणात्मक मार्गदर्शक तत्त्वे यात नमूद करण्यात आली आहेत.
  - हे सीपीएसईच्या संदर्भात अनेक क्षेत्रांवर सार्वजनिक उपक्रम सर्वेक्षणाच्या स्वरूपात माहिती गोळा करते आणि राखते.
    - आर्थिक व्यवहार, महसूल, खर्च, वित्तीय सेवा आणि गुंतवणूक आणि सार्वजनिक मालमत्ता व्यवस्थापन विभाग (डीआयपीएम) शिवाय अर्थ मंत्रालयातील हा सहावा विभाग असेल.
  - डीपीईचे अर्थ मंत्रालयाकडे स्थलांतर केल्याने सीपीएसईच्या भांडवली खर्च, मालमत्ता चालनीकरण आणि आर्थिक आरोग्यावर कार्यक्षम देखरेख करण्यास मदत होईल.
- पार्श्वभूमी:
    - त्यांच्या अहवालात, तिसऱ्या लोकसभेच्या अंदाज समितीने (1962-67) केंद्रीकृत समन्वय युनिट स्थापन करण्याच्या गरजेवर भर दिला आहे, ज्यामुळे सार्वजनिक उद्योगांच्या कामगिरीचे सतत मूल्यांकन देखील होऊ शकते.
    - ज्यामुळे १९६५ मध्ये वित्त मंत्रालयात पब्लिक एंटरप्राजेस ब्युरोची (बीपीई) स्थापना झाली.

- १९८५ मध्ये बीपीईला उद्योग मंत्रालयाचा भाग बनवण्यात आले. मे, १९९० मध्ये बीपीईला सार्वजनिक उद्योग विभाग (डीपीई) म्हणून ओळखला जाणारा एक पूर्ण विभाग बनविण्यात आला.

■ प्रमुख कार्ये:

- सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांवर (पीएसई) परिणाम करणाऱ्या सामान्य धोरणाच्या बाबींचा समन्वय.
- यंत्रणेसह पीएसईची पुनर्रचना किंवा बंद करणे.
- पुनरुज्जीवनाशी संबंधित सल्ला देणे.
- स्वेच्छानिवृत्ती योजनेअंतर्गत सीपीएसईमधील कर्मचार्यांचे समुपदेशन, प्रशिक्षण आणि पुनर्वसन.
- 'रत्न' दर्जा प्रदान करण्यासह सीपीएसईचे वर्गीकरण करणे, इतरांसह.
  - सीपीएसईचे वर्गीकरण महारत्न, नवरत्न आणि मिनीरत्न या ३ श्रेणींमध्ये केले जाते. सध्या १० महारत्न, १४ नवरत्न आणि ७४ मिनीरत्न सीपीएसई आहेत.

Classification of CPSEs			
Category	Launch	Criteria	Examples
Maharatna	○ Maharatna Scheme was introduced for CPSEs in May, 2010, in order to empower mega CPSEs to expand their operations and emerge as global giants.	<ul style="list-style-type: none"> ○ Having Navratna status. ○ Listed on Indian stock exchange with minimum prescribed public shareholding under Securities and Exchange Board of India (SEBI) regulations. ○ An average annual turnover of more than Rs. 25,000 crore during the last 3 years. ○ An average annual net worth of more than Rs. 15,000 crore during the last 3 years. ○ An average annual net profit after tax of more than Rs. 5,000 crore during the last 3 years. ○ Should have significant global presence/international operations. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Bharat Heavy Electricals Limited, Bharat Petroleum Corporation Limited, Coal India Limited, GAIL (India) Limited, etc.
Navratna	○ Navratna Scheme was introduced in 1997 in order to identify CPSEs that enjoy comparative advantages in their respective sectors and to support them in their drive to become global players.	<ul style="list-style-type: none"> ○ The Miniratna Category – I and Schedule 'A' CPSEs, which have obtained 'excellent' or 'very good' rating under the Memorandum of Understanding system in three of the last five years, and have composite score of 60 or above in the six selected performance parameters, namely, <ul style="list-style-type: none"> ○ Net profit to net worth. ○ Manpower cost to total cost of production/services. ○ Profit before depreciation, interest and taxes to capital employed. ○ Profit before interest and taxes to turnover. ○ Earning per share. ○ Inter-sectoral performance. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Bharat Electronics Limited, Hindustan Aeronautics Limited, etc.

Miniratna	<ul style="list-style-type: none"> Miniratna scheme was introduced in 1997 in pursuance of the policy objective to make the public sector more efficient and competitive and to grant enhanced autonomy and delegation of powers to the profit-making public sector enterprises. 	<ul style="list-style-type: none"> Miniratna Category-I: The CPSEs which have made profit in the last three years continuously, pre-tax profit is Rs.30 crores or more in at least one of the three years and have a positive net worth are eligible to be considered for grant of Miniratna-I status. Miniratna Category-II: The CPSEs which have made profit for the last three years continuously and have a positive net worth are eligible to be considered for grant of Miniratna-II status. Miniratna CPSEs should have not defaulted in the repayment of loans/interest payment on any loans due to the Government. Miniratna CPSEs shall not depend upon budgetary support or Government guarantees. 	<ul style="list-style-type: none"> Category-I: Airports Authority of India, Antrix Corporation Limited, etc. Category-II: Artificial Limbs Manufacturing Corporation of India, Bharat Pumps & Compressors Limited, etc.
-----------	---	---	---

अंदाज समिती

■ सुमारे:

- १९२० च्या दशकात ब्रिटिश युगात याची प्रथम स्थापना झाली परंतु स्वतंत्र भारताची पहिली अंदाज समिती १९५० मध्ये स्थापन झाली.
- ही समिती अर्थसंकल्पात समाविष्ट केलेल्या अंदाजांची तपासणी करते आणि सार्वजनिक खर्चात 'अर्थव्यवस्था' सुचवते.
- संसदेच्या इतर वित्तीय समित्यांमध्ये - सार्वजनिक लेखा समिती आणि सार्वजनिक उपक्रमसमिती यांचा समावेश आहे.

■ सदस्य:

- त्यात ३० सदस्य असून हे सर्व सदस्य लोकसभेचे आहेत.
- प्रत्येक वर्षी लोकसभा सदस्य ांकडून एकाच हस्तांतरणीय मतदानाद्वारे समानुपातिक प्रतिनिधित्वाच्या तत्वांद्वारे सदस्य निवडले जातात, जेणेकरून सर्व पक्षांना त्यात योग्य सादरीकरण मिळेल.
- अंदाज समितीचे सदस्य/अध्यक्ष म्हणून मंत्री निवडता येत नाही.
- अध्यक्षांची नियुक्ती सभापती ंकडून केली जाते आणि अध्यक्ष नेहमीच सत्ताधारी पक्ष किंवा युतीचे असते.

■ कार्ये:

- ही समिती खर्चातील अर्थव्यवस्था आणि कार्यक्षमतेचा अहवाल देण्याचा प्रयत्न करते.
- धोरण किंवा प्रशासकीय चौकटीत कोणते बदल करता येतील आणि अर्थव्यवस्था आणि कार्यक्षमता आणण्यासाठी कोणत्या पर्यायी धोरणांचा विचार केला जाऊ शकतो हे सूचित करते.

- या समितीची कामे वर्षभर सुरू असतात आणि परीक्षा पुढे सरकत असताना ती घराकडे अहवाल देत राहते.
- या कारणामुळे या समितीला 'निरंतर अर्थव्यवस्था समिती' असेही म्हटले जाते.

the_thinking_treet3
THRIVING FOR SUSTAINABLE FUTURE